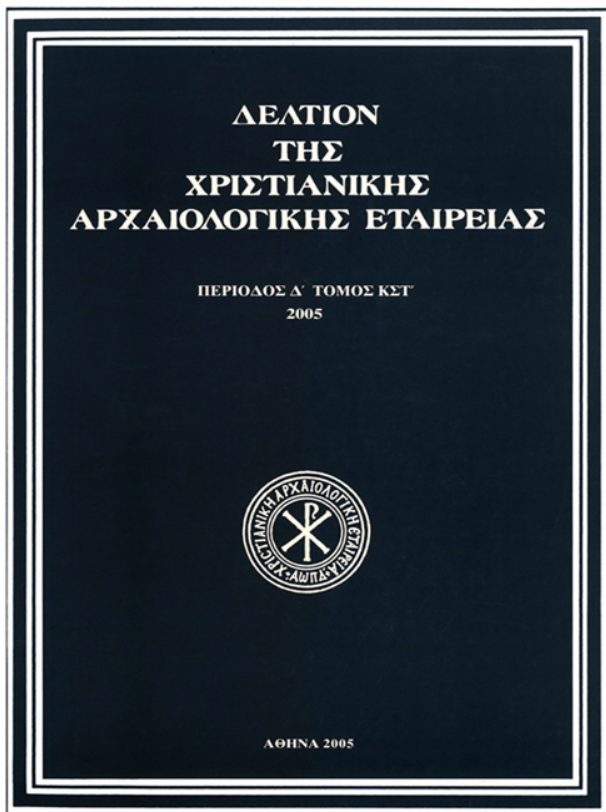

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 26 (2005)

Δελτίον ΧΑΕ 26 (2005), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Γεωργίου Γαλάβαρη (1926-2003)

«Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω πίεσθε». Σχόλιο στην εικόνα του αποστόλου Ιακώβου στη μονή της Πάτμου

Μυρτάλη ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

doi: [10.12681/dchae.432](https://doi.org/10.12681/dchae.432)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ Μ. (2011). «Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω πίεσθε». Σχόλιο στην εικόνα του αποστόλου Ιακώβου στη μονή της Πάτμου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 26, 105–110. <https://doi.org/10.12681/dchae.432>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

«Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω πίεσθε». Σχόλιο στην
εικόνα του αποστόλου Ιακώβου στη μονή της
Πάτμου

Μυρτάλη ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Τόμος ΚΣΤ' (2005) • Σελ. 105-110

ΑΘΗΝΑ 2005

«ΤΟ ΜΕΝ ΠΟΤΗΡΙΟΝ Ο ΕΓΩ ΠΙΝΩ ΠΙΕΣΘΕ».
ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ
ΣΤΗ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

Η γνωστή εικόνα του αποστόλου Ιακώβου στο ιερό μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου της Πάτμου (διαστ. 0,91×0,65×0,35 μ.)¹ καταλέγεται στις λίγες βυζαντινές της μονής και στις ευάριθμες άλλες των χρόνων κοντά στα μέσα του 13ου αιώνα (Εικ. 1-3). Τη σπουδαιότητα της εικόνας, που ζωγραφήθηκε ίσως περί το 1260, καταδηλώνει η μοναδική για έργο αυτής της κατηγορίας συγγένεια της ωραίας, πλατιάς και ανυπόκριτης, στη μνημειακή της απλότητα, τέχνης με τη μεγάλη ζωγραφική του κυρίως ναού της Αγίας Τριάδας στη Σοροτσάνι της Σερβίας. Το εκφραστικό πρόσωπο του αγίου (Εικ. 1 και 2), με φωτεινά μάτια και ήρεμο, χρωματικά ενιαίο σε θερμούς τόνους πλάσσιο, παρουσιάζει και στον τύπο του ορισμένη ομοιότητα με μορφές επίσης από τις λίγο παλαιότερες της Σοροτσάνι τοιχογραφίες της Αγίας Σοφίας στην Τραπεζούντα². Ο Μ. Χατζηδάκης έχει αποδώσει την εικόνα στον κύκλο τέχνης της Κωνσταντινούπολης, μετά την ανάκτησή της το 1261³, ενώ ο V. Djurić δείχνει να προσανατολίζεται, αιτιολογημένα επίσης, στην αμέσως προηγούμενη ζωγραφική της Νικαίας⁴.

Ο απόστολος Ιάκωβος, με κλειστό ειλητό στα χέρια, ει-

κονίζεται έως την οσφύ κατά μέτωπο, σε χρυσό κάμπο, με το βλέμμα στο θεατή. Φορεί βαθυγάλανο χιτώνα και μάλιστα σε ανοικτό ερυθρό χρώμα που φωταγωγεί τη μορφή του. Με μικρή στροφή της κεφαλής του δεξιά συνδέεται με τον Χριστό (Εικ. 3), ο οποίος προβάλλει από τόξο του ουρανού στη γωνία επάνω, μικρογραφημένος σε προτομή, με πορφυρό χιτώνα και βαθυγάλανο μάλιστα με τη δεξιά του σε ευλογία προς τον απόστολο και στο αριστερό χέρι κρατώντας χρυσό ευχαριστιακό ποτήριο. Είναι δε η ερμηνεία του τελευταίου στοιχείου που ενδιαφέρει σε αυτή τη μικρή εργασία, αφιερωμένη στην αγαθή μνήμη του Πάργου Γαλάβαρη, αλησμόνητου φίλου και εξαιρετου επιστήμονα.

Το όνομα του αποστόλου δεν σώζεται αλλά είναι γενικά αποδεκτό ότι πρόκειται για τον Ιάκωβο. Ο Μ. Χατζηδάκης τον ταύτισε με τον άγιο Ιάκωβο τον Αδελφόθεο, σημειώνοντας ότι η συμπληρωματική παράσταση του Χριστού με ποτήριο μεταλήψεως «πρέπει να αναφέρεται στην παράδοση χειροτονίας του Ιακώβου, πρώτου επισκόπου Ιεροσολύμων, από τον ίδιο τον Ιησού»⁵. Την άποψη επανέλαβε ο Π. Βοκοτόπουλος⁶. Η Ντ. Μουρίκη υποστήριξε ότι εικονίζεται «ο απόστολος

¹ *Η βυζαντινή τέχνη, τέχνη ευρωπαϊκή*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1964, αριθ. 235 (Π. Βοκοτόπουλος). Μ. Chatzidakis, *Ikonen aus Griechenland*, στο K. Weitzmann - M. Chatzidakis - K. Miatev - Sv. Radojčić, *Frühe Ikonen, Sinai, Griechenland, Bulgarien, Jugoslawien*, Βιέννη - Μόναχο 1965, XXVI κ.ε., LXXXIII, πίν. 39. Μ. Χατζηδάκης, *Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο* (1964), *ΑΔ* 20 (1965), *Χρονικά*, 14 κ.ε., πίν. 15α-β. Ο ίδιος, *Εικόνες της Πάτμου. Ζητήματα βυζαντινής και μεταβυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα 1977, 1995² (= Μ. Chatzidakis, *Icons of Patmos. Questions of Byzantine and Post-Byzantine Painting*, Αθήνα 1985), 22, 50, αριθ. 4, πίν. 3, 82 (στο εξής: *Εικόνες της Πάτμου*). V.J. Djurić, *La peinture murale byzantine, XIIe et XIIIe siècles, CIEB, Athènes 1976, Actes, I*, Αθήνα 1979, 210 κ.ε. Ντ. Μουρίκη, *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου της Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο. Το εικονο-*

γραφικό πρόγραμμα, η αρχική αφέρωση του παρεκκλησίου και ο χορηγός, ΔΧΑΕ ΙΔ' (1987-1988), 254. Π.Α. Βοκοτόπουλος, *Έλληνική τέχνη. Βυζαντινές εικόνες*, Αθήνα 1995, 25, 207, αριθ. 73 (στο εξής: *Βυζαντινές εικόνες*). Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Εικόνες, Ο θησαυρός της Ορθοδοξίας. 2000 χρόνια, Ιστορία - Μνημεία - Τέχνη*, Α', Αθήνα 2000, 402, εικ. 238.

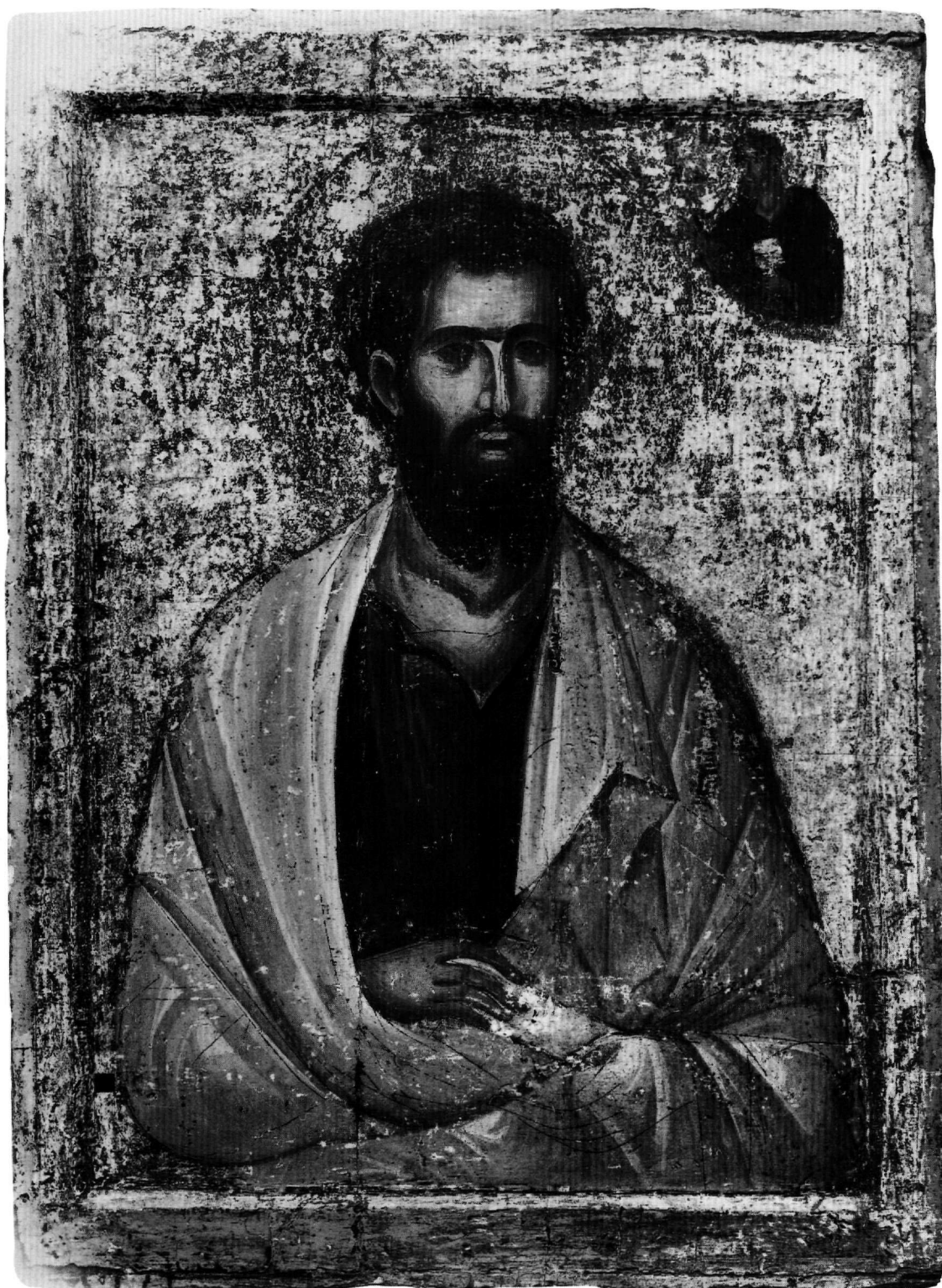
² D. Talbot Rice, *Art of the Byzantine Era*, Λονδίνο 1963, εικ. 206. Ο ίδιος, *The Church of Hagia Sophia at Trebizond*, Edinburgh 1968, πίν. II, 30, 45, 47, 53, 77.

³ Χατζηδάκης, *Εικόνες της Πάτμου*, 50, αριθ. 4.

⁴ Djurić, ό.π.

⁵ Χατζηδάκης, *Εικόνες της Πάτμου*, 50 και 139, αριθ. 98.

⁶ Βοκοτόπουλος, *Βυζαντινές εικόνες*, 207, αριθ. 73.

Εκ. 1. Μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο. Εικόνα του αποστόλου Ιακώβου.

Ιάκωβος, ο υιός του Ζεβεδαίου και αδελφός του Ιωάννη του Θεολόγου, όπως δείχνουν τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά, η αρχαία ενδυμασία και το ειλητάριο που κρατεί στα χέρια του», ενώ συμπλήρωνε: «Ίσως με την προτεινόμενη ταύτιση να γίνεται πιο δύσκολη η εξήγηση του ευχαριστιακού ποτηρίου στο αριστερό χέρι του Χριστού..., εάν η λεπτομέρεια αυτή ανήκει στην αρχική παράσταση»⁷. Θαρρώ πως η άποψη της Ντ. Μουρίκη είναι σωστή και ότι ακριβώς –αντίθετα με το διαταγμό της– το αινιγματικό και άγνωστο από άλλη παράσταση, εκτός από τη Μετάληψη, ευχαριστιακό ποτήριο επιβεβαιώνει την ταύτιση του αποστόλου με τον αδελφό του «ήγαπημένου» Ιωάννη⁸. Με βαθιά θεολογική σημασία, αυτό αναφέρεται σε γεγονός που αηγούνται οι ευαγγελιστές Ματθαίος (κ', 17-28) και Μάρκος (ι', 32-45).

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι σε σπάνια παράσταση οι δύο αδελφοί, υιοί του Ζεβεδαίου και της Σαλώμης, εικονογραφούν, νέοι και αγένειοι, με την επιγραφή *Υιοί τῆς βροντῆς Ἰωάννης καὶ Ἰάκωβος*, το στίχο 19 του ψαλμού ΟΣΤ΄ στο Ψαλτήριο της μονῆς Παντοκράτορος (κώδ. 61, φ. 102α), του 9ου αιώνα, *φωνῆ τῆς βροντῆς σου ἐν τῷ τροχῷ, ἔφαναν αἱ ἀστραπαὶ σου τῆ οἰκουμένη...*⁹. Ο παραλληλισμός μεταξύ των ψαλμών και της Καινῆ Διαθήκης είναι οικείος στα «μοναστικά» ψαλτήρια¹⁰. Η παραβολή κεμμένου και εικόνας εδώ παραπέμπει στην ονομασία των δύο αδελφών από τον Χριστό κατά την κλήση τους *Βοανεργές, ὃ ἐστὶν υἱοὶ βροντῆς* (Μάρκ. γ', 17), που θεωρείται ότι σχετίζεται με το χαρακτήρα τους¹¹. Ἡρεμος συνήθως, εκρηκτικός και ενθουσιώδης ἄλλοτε, ξεσπούσε σαν τη βροντή. Και στενά με το χαρακτήρα τους σχετίζεται το επεισόδιο που ὁμοια ιστορούν ο Ματθαίος και ο Μάρκος, που, ὡπως ἄλλα σε αναφορά με την πολιτεία των δύο αδελφών, ἔδωσε ἀφορμὴ στον Χριστό να διατυπώσει υψηλές ηθικές διδασκαλίες¹².

Ανεβαίνοντας στα Ἱεροσόλυμα ο Ἰησοῦς ἀνήγγειλε στους δώδεκα μαθητές του *τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν* (Μάρκ. ι', 32), ὅτι θα σταυρωθεῖ και σε τρεῖς ἡμέρες

θα ἀναστηθεῖ. Τότε, προσερχόμενοι ο Ἰάκωβος και ο Ἰωάννης –με την ἐνίσχυση της μητέρας τους στη διήγηση του Ματθαίου (κ', 20-21)– ζήτησαν *ἵνα εἶς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἶς ἐξ ἐυωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου* (Μάρκ. ι', 37). Στο ἐρώτημα του Ἰησοῦ *οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, ἢ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι; λέγουσιν αὐτῷ· δυνάμεθα. καὶ λέγει αὐτοῖς· τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσει ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ ἐυωνύμων μου οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἠτοίμασαι ὑπὸ τοῦ πατρὸς μου* (Ματθ. κ', 22-23) και στη διήγηση του Μάρκου *τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω πίεσθε...* (ι', 39-40).

Το επεισόδιο εικονογραφεῖται κατὰ το Ἐυαγγέλιο του Ματθαίου σε μικρογραφία ἀρμενικοῦ χειρογράφου του 13ου αἰώνα. Ἀπὸ δεξιὰ γονατίζοντας ἡ μητέρα των υἱῶν Ζεβεδαίου και ο Ἰάκωβος με τον Ἰωάννη ὄρθιοι πίσω της υποβάλλουν τὸ αἶτημα στον Χριστό που, ὄρθιος ἀριστερὰ, ἀπευθύνεται με χειρονομία λόγου στους δύο μαθητές του¹³.

Το ἀξιοσημείωτο γεγονός, συνδεόμενο με τὸ Πάθος και την Ἀνάσταση, πέρασε με την πατερική διδασκαλία στην υμνογραφία της Ἐκκλησίας και ἐιδικότερα στα ψαλλόμενα κατὰ την ἀκολουθία του Νυμφίου. Το ἐσπέρας της Κυριακῆς των Βαΐων (Ὁρθρος της Μεγάλης Δευτέρας) ψάλλονται τὸ τροπᾶριο *Ἀφορῶντες εἰς ἐμέ, εἶπας, Κύριε, τοῖς σεαυτοῦ μαθηταῖς, μὴ φρονῆτε ὑψηλά, ἀλλὰ συναπάχθητε τοῖς ταπεινοῖς· ἐμὸν ὄπερ πίνω, πίετε ποτήριον, ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς ἐμοὶ συνδοξασθήσεσθε και τὸ ἀπόστιχο ἰδιόμело Κύριε, πρὸς τὸ μυστήριον τὸ ἀπόρρητον τῆς σῆς οἰκονομίας οὐκ ἔξαρκοῦσα ἢ ἐκ τῶν Ζεβεδαίου μήτηρ ἠεῖτό σοι προσκαίρου βασιλείας τιμὴν τοῖς ἑαυτοῖς δωρήσασθαι τέκνοις· ἀλλ' ἀντὶ ταύτης ποτήριον θανάτου ἐπηγγείλω πιεῖν τοῖς φίλοις σου· ὃ ποτήριον πρὸ τούτων πιεῖν ὃ αὐτὸς ἔλεγες, ἁμαρτημάτων καθαρτήριον...*¹⁴. Και ἦταν τὸ ποτήριον θανάτου αὐτὸ που πρῶτος ἀπὸ τους δώδεκα μαθητές ἐμέλλε να πει ο Ἰάκωβος¹⁵.

Με την προτεινόμενη ἐρμηνεία, τὸ ἅγιο ποτήριο που

⁷ Μουρίκη, *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου*, ὁ.π. (υποσημ. 1).

⁸ Ἀχεμιάστου-Ποταμιάνου, *Εἰκόνες*, ὁ.π. (υποσημ. 1).

⁹ Στ.Μ. Πελεκανίδης - Π.Κ. Χρήστου - Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη - Σ.Ν. Καδᾶς - Α. Κατσαρού, *Οἱ θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα*, Α', Ἀθήνα 1979, 273, εικ. 209.

¹⁰ Γ. Γαλάβαρης, *Ἑλληνικὴ τέχνη. Ζωγραφικὴ βυζαντινῶν χειρογράφων*, Ἀθήνα 1995, 20.

¹¹ *Ἡ Καινὴ Διαθήκη, μετὰ συντόμου ἐρμηνείας*, ὑπὸ Π.Ν. Τρεμπέ-

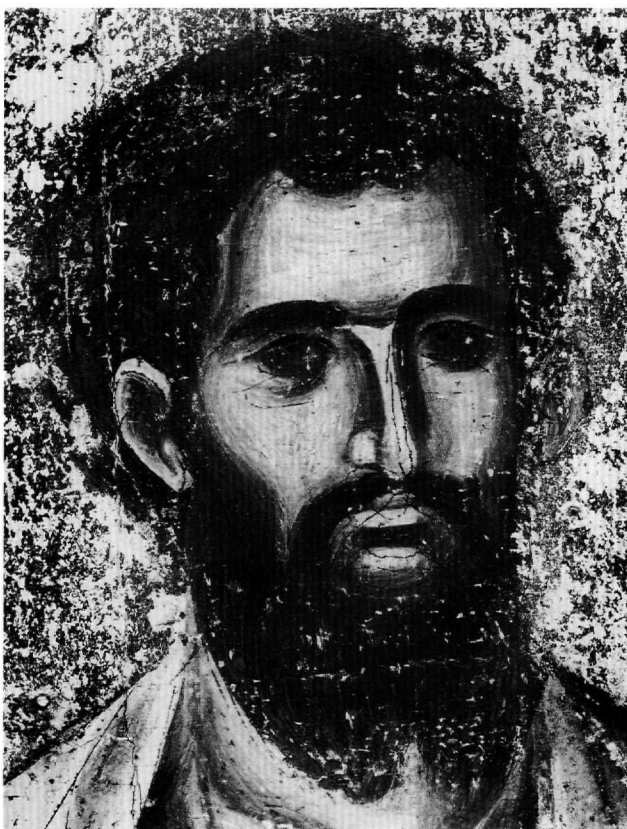
λα, Ἀθήνα 1982, 146.

¹² Γ. Γρατσέας, λ. «Ἰάκωβος», *ΘΗΕ* 6, στ. 632 κ.ε.

¹³ S. Der Nersessian, *Armenian Manuscripts in the Freer Gallery of Arts*, Washington 1963, εικ. 89.

¹⁴ *Μέγας καὶ Τερός Συνέκδημος Ὁρθοδόξων*, εκδ. «Τήνος», χ.τ., χ.χρ., 412 και 415 κ.ε., ἀντίστοιχα.

¹⁵ Πράξ. ιβ', 1-2: *...Ἡρώδης ὁ βασιλεύς... ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρα*. Τη μνήμη του τιμᾶ ἡ Ἐκκλησία στις 30

Εικ. 2. Ο απόστολος Ιάκωβος, λεπτομέρεια της Εικ. 1.

κρατεί ο Χριστός στην εικόνα καθώς απευθύνεται με χειρονομία ευλογίας στον Ιάκωβο και με πάθος στο βλέμμα που φεύγει μακριά, προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία ως στοιχείο επίσης πατριαρχικής εικονογραφίας, αφού αναφέρεται και στον Ιωάννη. Με αξία «λαλοῦν-

τος συμβόλου» επιβεβαιώνει την ταυτότητα του αποστόλου, ενώ υπογραμμίζει τη φυσική και πνευματική του συγγένεια με τον «ἡγαπημένον» της μονῆς Ιωάννη τον Θεολόγο. Θυμίζοντας δε την αφοσίωση στον Χριστό των «υἱῶν τῆς βροντῆς», την προθυμία να μοιρασθούν τα Πάθη και τη φιλοδοξία τους να συνδοξασθούν στην ουράνια βασιλεία με θέση «ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων» του Κυρίου, αναπέμπει στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, το τελούμενο σε ανάμνηση της Θυσίας· *ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντι πολλῶν* (Ματθ. κ', 28· Μάρκ. ι', 45), όπως κατέληγε ο Ιησούς στην ομιλία του προς τους δώδεκα αποστόλους που αφορμήθηκε από το ιστορούμενο γεγονός.

Η ιδιαίτερη εικονογραφία της εικόνας δεν εμφανίζεται, όσο γνωρίζουμε, σε άλλη παράσταση, ειδικότερα της Πάτμου. Αλλά η σαφώς υπονοουμένη από την παρουσία της στο μοναστήρι τιμή, την οποία απολάμβανε ο απόστολος Ιάκωβος ως αδελφός του Ιωάννη –πιθανώς και σε παρεκκλήσιο της μονῆς αφιερωμένο στη μνήμη του, όπου η εικόνα θα ήταν προσκυνητή στο τέμπλο– πιστοποιείται σταθερά σε διάρκεια αιώνων και μαρτυρείται με εικονογραφική ευφρόδεια από τέσσερα ακόμη έργα στο νησί, του 15ου-17ου αιώνα¹⁶.

Στις μεγάλες δεσποτικές εικόνες του Χριστού και της Θεοτόκου της Παντάνασσας με την υπογραφή του Ανδρέα Ρίτζου, από προηγούμενο τέμπλο του καθολικού της μονῆς του Θεολόγου¹⁷, με ιεραρχημένη τάξη στην ενιαία εικονογραφική αντιμετώπισή τους, τον ένθερονο Χριστό συνοδεύουν σε μικρογραφημένες προτομές επάνω η δεομένη Παναγία και ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, την πάριση Παντάνασσα ο απόστολος Ιάκωβος και ο ιδρυτής της μονῆς όσιος Χριστόδουλος. Σε άλλη εικόνα, πάλι στο μοναστήρι, των χρόνων γύρω στο

Απριλίου. Κατά την εορτή του (*Μηναῖον τοῦ Ἀπριλίου*, εν Αθήναις 1990⁴, 117) ψάλλεται το δοξαστικό *Πρῶτος πανεύφημε, τῆς θεολέκτου δωδεκάδος, θάνατον ἐν μαχαίρα ὑπὸ Ἡρώδου, διὰ τὸν διδάσκαλον ὑπέμεινας· πρῶτος τὸ ποτήριον αὐτοῦ ὡς ὑπέσχου ἐπιεῖ· ὅθεν τῆς βασιλείας σε συγκληρονόμον προσήκατο ὁ φίλάνθρωπος, σὺν τῷ συγγόνῳ πρεσβεύοντας, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν*. Σε άλλους επίσης ὕμνους της εορτῆς του Ιακώβου αναφέρεται το ποτήριο του Χριστοῦ (ό.π., 118, 120) και ο συναξαριστῆς της ημέρας σημειώνει καὶ (ο Ιησούς) *τοσοῦτον αὐτοῦς* (τον Ιωάννη και τον Ιάκωβο) *ἡγάπησεν, ὡς τῷ μὲν τὴν ἐπὶ τὸ στήθος ἀνάκλιναν χαρίσασθαι, τῷ δὲ πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ αὐτὸς ἔπιε* (ό.π., 119). Βλ. επίσης σχετικό μαρτυρικό (*Τριῶδιον κατανακτικόν*, εν Αθήναις 1960, 463, 465).

¹⁶ Βλ. και Μουρίκη, *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου*, ό.π. (υποσημ. 1), 254, σημ. 250. Ας σημειωθεί ότι από παραδρομή αποδίδει στον Ιάκωβο του Ζεβεδαίου το κείμενο της καθολικής επιστολῆς Ιακώβου (α', 19-21) στο βιβλίο που κρατεί ο άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόςθεος σε εικόνα επίσης της μονῆς (ό.π., 255, εικ. 57. Χατζηδάκης, *Εικόνες της Πάτμου*, 139, αριθ. 98, πίν. 147). Η επιστολή είναι του Ιακώβου του Αδελφοθέου (*Ἡ Καινὴ Διαθήκη*, ό.π. (υποσημ. 11), 909. Σ. Αγουρίδης, λ. «Ιάκωβος Αδελφόςθεος», *ΘΗΕ* 6, στ. 625. Π.Ν. Χρήστου, λ. «Ἡ Επιστολή», στο ίδιο, στ. 626 κ.ε.).

¹⁷ Χατζηδάκης, *Εικόνες της Πάτμου*, 60 κ.ε., αριθ. 9 και 10, πίν. 12, 13. Μ. Αγεμάστου-Ποταμιάνου, *Ἡ μονή των Φιλανθρωπῶν και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς*, Αθήνα 1983, 1995², πίν. 69 (λεπτομέρεια του Ιακώβου).

1500, παριστάνεται ο όσιος Χριστόδουλος στον οποίο απευθύνονται με χειρονομία ευλογίας ο Ιωάννης ο Θεολόγος και ο Ιάκωβος, μικρογραφημένοι σε προτομή επάνω¹⁸. Σημαντική είναι, τέλος, η εικόνα του Θεολόγου στο ομώνυμο παρεκκλήσιο της μονής της Ζωοδόχου Πηγής, που έχει τοποθετηθεί στο διάστημα των ετών 1610-1629¹⁹. Τον Ιωάννη συνοδεύει σε προτομή και σε μικρότερη κλίμακα επάνω δεξιά ο άγιος Ιάκωβος, που βλέπει προς τα αριστερά. Στη γωνία απέναντι προβάλλει το χέρι του Χριστού από τόξο του ουρανού, από το οποίο εκπορεύονται τρεις ακτίνες του θείου λόγου με κατεύθυνση προς τους υιούς Ζεβεδαίου. Ο Ιάκωβος κρατεί απλωμένο ειλητό με ελαφρά παραλλαγμένο το ευαγγελικό χωρίο από το γεγονός στο οποίο πρέπει να αναφέρεται η λεπτομέρεια του αγίου ποτηριού στην εικόνα του από το 13ο αιώνα: *Κύριε, θέλωμεν ἵνα ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ δόξῃ σου καὶ ὅπως καθίσωσιν ὁ εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ ὁ εἷς ἐξ ἐναντύμων σου ἐν τῇ βασιλείᾳ σου* (Ματθ. κ', 21). Η αδελφική συγγένεια με τον Ιωάννη υποδηλώνεται εύστοχα και με το «καθίσωσιν», που αναφέρεται στο κοινό με το στοργικό της μητέρας τους αίτημα.

Όπως στην περίπτωση των τεσσάρων μεταβυζαντινών εικόνων, δεν χωρεί αμφιβολία ότι και η παλαιότερη του αποστόλου Ιακώβου φιλοκαλήθηκε με την πνευματική καθοδήγηση και επιθυμία των πατρίων μοναχών είτε ευπαίδευτου αφιερωτή, ο οποίος θέλησε να έχει το ευλαβικό δώρημα προσήκουσα της μονής εικονογραφία. Το δείχνουν η ποιότητα, το βάθος και η λεπτότητα των θεολογικών στοχασμών που επενδύθηκαν στη λιτή και εξαιρετικής τέχνης παράσταση του αδελφού του Ιωάν-

Εικ. 3. Ο Χριστός, λεπτομέρεια της Εικ. 1.

νη του Θεολόγου, πηγή των οποίων είναι το ευχαριστιακό ποτήριο, «άμαρτημάτων καθαρτήριο» που κρατεί ο Χριστός.

¹⁸ Χατζηδάκης, *Εικόνες της Πάμμου*, 69, αριθ. 17, πίν. 84.

¹⁹ Στο ίδιο, 148, αριθ. 110, πίν. 160.

Myrtali Acheimastou-Potamianou

‘DRINK THE CUP THAT I DRINK’.
COMMENTARY ON THE ICON OF APOSTLE JAMES
IN THE MONASTERY OF ST JOHN THE THEOLOGIAN, PATMOS

In the icon of Apostle James, a work of rare art from the years around 1260, in the Patmos monastery of St John the Theologian, Christ is depicted in miniature, top right, blessing James and holding a eucharistic chalice in his left hand. The chalice, unique element of the hagiographic type of the Apostle, alludes to an event narrated by the Evangelists Matthew (20:22-23) and Mark (10:39-40) and refers to the Lord’s symbolic words to the sons of Zebedee: ‘drink my cup ...’, ‘drink the cup that I drink ...’. This is the ‘cup of death’, which the brother of John was the first of the Twelve Apostles to taste, with his holy martyrdom (Acts 12:1-2).

The noteworthy event, associated with the Passion and the Resurrection, passed through patristic teaching into hymnography and specifically into the hymns chanted at vespers for Palm Sunday (*orthros* of the Monday of Holy Week) at the service (*akolouthia*) of the Nymphios; also in the *doxastikon* and the other hymns for the feast of Apostle James (30 April).

With the proposed interpretation, the Communion chalice held by Christ in the icon takes on a particular meaning as an element of Patmian iconography, since it also refers to John. With the value of a ‘prating symbol’ (*type parlant*), it at once confirms the identity of the Apostle James and underlines his physical and spiritual kinship with the ‘beloved’ of the monastery, John the Theologian. By recalling the loyalty of the ‘Sons of Thunder’ to Christ, their will-

ingness to share the Passion and their ambition to be glorified together in the heavenly kingdom with a place ‘on the right and on the left of the Lord’, it alludes to the Mystery of the Sacred Eucharist, celebrated in remembrance of the Sacrifice.

The presence of the icon in the monastery clearly implies the honour that Apostle James was accorded there as brother of John – possibly in a *parekklesion* of the monastery, dedicated to his memory, in which the icon will have been placed for *proskynesis* on the iconostasis. The honour accorded to James is certified constantly over the centuries and is attested with iconographic eloquence by another four icons, which are dated from the second half of the fifteenth to the early seventeenth century, in the monastery of St John the Theologian and the convent of the Life-giving Source on Patmos.

As in the case of the four Post-Byzantine icons, there is no doubt that the earlier one of Apostle James was created with the spiritual guidance and desire of the Patmian monks or of a well-educated donor, who wanted his pious gift to have an iconography appropriate to the monastery. This is indicated by the quality, the profundity and the refinement of the theological meditations that were invested in the spare representation of exquisite art of the brother of John the Theologian, source of which meditations is the Communion chalice ‘cleanser of sins’, that Christ holds.